

РЕПРЕСІЇ НА СУМЩИНІ – ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ РОКИ

Чим далі в минуле відходять від нас сторінки історії тоталітарного минулого, тим помітніша їх антилюдська практика на тлі перших успіхів демократії і тим гостріше ми засуджуємо будь-які спроби реанімувати, а то й прищепити їх до сучасної громадсько-політичної реальності.

Говорячи про репресії на території нинішньої Сумської області, володіючи як матеріалами архівів, так і краєзнавчими дослідженнями, маємо сьогодні можливість висвітлити вказане явище в кількох його вимірах: хронологічному, статистичному, джерелознавчому, порівняльному тощо.

Досліджуючи тему репресій, по-перше, треба розуміти під ними саме політичні репресії, адже їх здійснює, як правило, держава, її посадові особи і каральні органи. По-друге, та держава, яка творила у XX столітті геноцид на українських землях, була чужою державою-загарбником, яка постала в результаті завоювання колишньої території УНР.

Розглянемо в хронологічному порядку кілька етапів політичних репресій на території нашого краю, пов'язаних з його окупацією військами більшовицької Росії.

Перший з них стосується початку 1918 року. Українські війська на Лівобережжі мали потрапити в кліщі двох російських армій: із Харкова на Київ насувалися війська Муравйова, а з Гомеля на Чернігів і Бахмач – армійська група Берзіна. Їм на допомогу з Брянська через усю нинішню Сумщину рухався загін А. Знаменського. Невідома його чисельність, але відома назва: «Первый московский красноармейский отряд особого назначения». Саме з його діями пов'язана перша окупація нашого краю, а назва загону характеризує суть нової влади. Загін був споряджений за вказівкою В. Леніна і складався з робітників фабрик і заводів Благуше-Лефортовського району Москви. По дорозі він поповнився робітниками Брянська. Перші кроки «радянської влади» показували, для чого власне прийшла вона в Україну: почалися пограбування мирного населення, примусові реквізиції, репресії і розстріли. Вже 18 січня 1918 р. зі станцій Хутір-Михайлівський і Конотоп було відправлено до Москви і Петрограда 140 тисяч пудів цукру. Через день-два мали відвантажити ще близько 200 тис. пудів борошна.

Така політика тривала весь перший, відносно короткий період перебування російсько-більшовицьких військ на території нашого краю. Те ж саме відбувалося під час їх відходу після вступу українських військ. Так, у Коно-

Мало переймалася влада і голодом, що охопив Україну 1921 року. Автори статей у тодішніх газетах б'ють на сполох з приводу голоду в Поволжі, але про українські села якщо й згадується, то тільки в контексті проблеми: як би «изыскать излишки хлеба». Ось витяг з бюлетеня V губернського з'їзду Рад Полтавщини про допомогу голодуючим Поволжя: «...Надо признаться – результаты невелики. Мы и на 30% не выполнили заданий Центра. Один Роменский уезд оказался на передовом посту в деле помощи голодающим. Он дал 25 вагонов хлеба выше нормы, остальные уезды далеко отстали. [Згодом надійшло ще 18 вагонів зерна з Роменщини та 22 вагони з Глухівського повіту. – авт.] Правда, мы проделали другую, более колоссальную работу, которая задержала развитие работы помощи голодающим. Это сбор продналога. Но и в этой работе Ромны были не на последнем месте. Ромны одни из первых выполнили продналог и всё-таки первыми идут в деле помощи голодающим. Надо взять пример с Красного Роменского уезда. Надо подтянуться другим, осознать важность, мировую важность этого дела ...Дробнис».

Якою ціною Роменське начальство звітувало перед тов. Дробнісом та підтягувало інших, показує наступний документ:

«Бацмановская волость.

На 1920 год на волость была наложена Государственная развёрстка: хлеба разного рода 149700 пудов, скота 250, овец 440, свиней 400, гусей 710, уток 280, кур 2700, сена 2820п., соломы 8070п. Проразвёрстка не получена благодаря плохого урожая хлеба. До 1 января поступило хлеба до 20 000 тысяч пудов, было поступление скота и других продуктов, но такие не учтены».

Общая даная статистика не разрахованная на грунтовный эко-

Кількість репресованих – не перелічити

- а) контрибуция продуктами продовольствия,
 - б) денежная.
 - в) производство выселения и изъятия семейств главварей и зачинщиков восстания, конфискуя все их имущество, передавая его бедноте.
 - г) обстрел селения.
 - д) его полное уничтожение.
- Подписи: Председ. Совнаркома Украины: Раковский
Командюгзапад: Егоров
Член Реввоенсов. Югзапфронта: Берзин
Начтыла фронта: Эйдеман
Начюгзап: Петин».

Про перебування одного такого карального загону під командуванням Азарова на хуторі Панщина в Глухівських лісах також свідчить документ:

«Усі жінки і діти були заарештовані і відправлені у Глухів в концентраційний табір, майно конфісковане, а хутір спалено дотла». Вражає невимовність, з якою пише Азаров про подібні акції і, якби не завізовані печатки архіву на цьому документі, все це можна було б прийняти за якусь фальсифікацію.

Цікавим є те, що вилучення продовольства в населення названо «контрибуцією». «Словарь иностранных слов» подає таке тлумачення цього терміну: 1) послевоенные принудительные платежи, взимаемые с побед-

400 чоловік, у тому числі й учнів місцевої гімназії, як «майбутніх буржуїв». Вся подальша діяльність більшовицької влади стала наочним свідченням не просто державного тероризму, але і зародження його системи. Ось одне з повідомлень, де вперше згадується про існування концтаборів ще у 1920 році. Мова йде про Роменинщину:

«Сообщаю Вам донесение Начотряда т.Воронцова следующего содержания, что им взяты заложники в д. Чеберяки и арестовано совместно с председателем продштаба т. Шевченко 8 человек, из которых 3-ое расстреляны, 5 чел. препровождены в концентрационный лагерь и 4 дезертиров при конвое 5 чел. красноармейцев вверенного мне отряда и 5 человек местной охраны, 13 часов выступили в д. Хоминцы со штабом для ареста кулацкого элемента. Скот и хлеб взяты в дер. Чеберяках передан продштабу».

До речі, терор і організація голоду не були самоціллю. Набагато важливішим було створення атмосфери загальної покорі і страху, намагання паралізувати будь-які спроби опору. В одній із статей, написаних ще до жовтневого перевороту, а отже програмній, вождь більшовиків повчав: «Хлібна монополія, хлібна картка, загальна трудова повинність є в руках пролетарської держави, в руках повновладних Рад наймогутнішим засобом обліку і контролю... Цей засіб контролю й примусу до праці сильніший від законів конвенту й гільйотини. Гільйотина тільки залакувала, тільки ламала активний опір. Нам цього мало... Нам треба примусити працювати в нових організаційно-державних рамках... І ми маємо засіб для цього... Цей засіб – хлібна монополія, хлібна картка, загальна трудова повинність».

Отже, хлібна монополія і карткова розподільча система були як засобом придушення будь-якого опору, так і примусом до каторжної праці. Комуністична влада зосереджувала у своїх руках весь хліб і розподіляла його так, щоб за хлібну картку людина виконувала все, що накажуть. Але спочатку треба було провести перший акт великого злочинства – зібрати хліб. Для цього широко застосовувалась армія, продзагони, комітети незаможних селян. Саме на них покладалося «відповідальне завдання» – внесення розколу в сільські громади, породження стану заздрості, недовіри, доносів. У деяких місцевостях для заохочення комнезамам залишали від 10% до 25% награваного. Згодом в Україну і в наш край, зокрема, було перекинуто з Москви для проведення каральних та пов'язаних з ними продовольчих акцій і регулярні військові частини: 12-ту армію, 3-тю інтернаціональну (згодом «українську»), 3-тю стрілецьку дивізію, дивізіон легкої артилерії в Конотоп, з Курська 81-й полк, в Шостку – Дубовицький полк, на Глухівщину – Московський полк внутрішньої охорони. Сюди слід додати численні продзагони, частини особливого призначення (ЧОН), частини ВУЧК тощо.

Бацманівська волость Велико-Бубнівського району складалася з 10 населених пунктів і налічувала 496 господарств. Чоловічого населення було 1185, жіночого 1206, разом – 2391. Далі заплановану суму 149700 пудів переведемо в кілограми: $149700 \times 16 = 2\,395\,200$, тобто 2395 тонн 200 кг. і розділимо на число господарств волості – 496. Одержимо – $2395,200:496 = 4\,829.032$, тобто 4 тони 829 кг. Приблизно стільки в середньому мусила здати хліба кожна сім'я – майже 5 тон, або по тоні з людини. Переглядаючи інші цифри дозволяє визначити, що від кожної другої хати забирали корову і качку, майже від кожної по 1 вівці і 1 поросяті, від кожної по 2 гуски і 5 курок тощо. Якби (не дай Боже!) все це відбувалося у наш час, то для вивезення на станцію одного тільки награваного хліба потрібно було б 48 вантажівок «ЗІЛ-130».

Підкреслюю, що події відбуваються в одному з «проблемних» для більшовиків районів з розгалуженим рухом Опору проти політики «воєнного комунізму». Саме його представники та їх родини стали ще одним об'єктом репресивної політики влади. Саме для них була запущена в дію спеціальна інструкція:

«20.04.1920г.

Краткая инструкция по борьбе с бандитизмом и кулацкими восстаниями (...)

33) В целях предупреждения бандитизма и восстаний надлежит брать заложников из кулаков и из числа лиц влиятельных или подозрительных по участию или сочувствию бандам и повстанцам.

34) Заложники должны быть препровождены в Особые Отделы или Отделения ближайших воинских частей или учреждений ЧК.

35) Населению объявляется, что в случае ухода местного населения в бандитские шайки или участие в восстаниях или же иных враждебных действий против оперирующих в данной местности или пункте воинских частей, их начальников, учреждений и агентов Советской власти, заложники будут расстреляваемы.

37) В районах или местностях, наиболее охваченных бандитизмом или освобожденных от банд и восстаний, но являющихся очагом бандитского движения предоставит право Губвоенкомам или начальникам воинских частей по соглашению с Губвоенкомом изъять все мужское население, способное носить оружие (от 19 до 45 лет), препровождая таковое под конвоем в Окрвоенкоматы для зачисления:

а) из трудового населения – в запчасти округа.

б) из нетрудового – кулаков и буржуазного – в тыловое пополнение округа.

38) В случае явно выраженной враждебности населения, укрывательства или полной невыдачи бандитов и повстанцев на данное население может быть наложена та или иная кара.

39) Таковыми карами могут быть:

2) принудительные денежные и натуральные поборы с населения, производимые во время войны чужеземными войсками на захваченной ими территории.

Отже, більшовики, по-суті, самі визнають, що вони є окупантами, а населення з його матеріальними цінностями розглядають як невільників, в яких можна будь-що безкарно відібрати.

Інший період уже неоголошеної війни проти українського населення припадає на 1930-ті роки, коли на окупованих землях виросло нове покоління молоді, яке, виховане в радянських реаліях уже, певною мірою, вважало СРСР «своєю» державою. Воно само і залучалося нею до репресивних акцій проти «класових ворогів». Цим і пояснюються величезні масштаби людських втрат. У цей час репресивна політика велася кількома напрямками, але основний із них полягав у винищенні українського селянства. Надійну правову базу для цього давав тодішній Кримінальний Кодекс. Знову кілька цитат:

ст. 54. За контрреволюційний саботаж, тобто за те, що будь-хто свідомо не виконує певних обов'язків або навмисно недбало їх виконує зі спеціальною метою послабити владу Уряду і діяльність державного апарату, застосовується – позбавлення волі на строк не менше як 1 рік, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищого заходу соціального захисту – розстрілу з конфіскацією майна.

ст. 58. За те, що одноосібники повторно не виконують своїх зобов'язань щодо здавання хліба, або картоплі, або соняшнику державі в установлені строки – позбавлення волі строком не менше ніж 6 місяців або виправно-трудою роботи на строк до 1 року.

За ті ж самі дії, що їх вчинили куркульські елементи, хоч би і вперше позбавлення волі не менш як на 5 років, з конфіскацією всього або частини майна, з засланням або без нього.

Хлібозаготівельна кампанія 1932 р. викликала значну активність органів ГПУ. 8 грудня 1932 р. заступник голови ГПУ УСРР Леонюк підписав «Довідку про притягнутих та засуджених у справах, заведених органами ГПУ УСРР та міліції у зв'язку з хлібозаготівлями за серпень-листопад 1932 р.» Донецький дослідник Володимир Нікольський подає такі приблизні показники кількості притягнутих до кримінальної відповідальності: загалом за вказаний період по УСРР було притягнуто тільки органами ГПУ до відповідальності 21197 осіб: у серпні 1932 р. – 1491 (7,0%), у вересні – 2526 (11,9%), жовтні – 2850 (13,4%) та листопаді – 14330 (67,7%). Тобто, основну масу було притягнуто у листопаді, коли почали активно «викачувати» зерно з колгоспів та в одинаків, і зустріли певний опір населення.

Геннадій Іванущенко,
директор Державного архіву Сумської області.
(Продовження в наступному номері)

(Продовження. Початок у попередньому номері)

Іншим напрямом репресивної політики було знищення творчої інтелігенції України, священників та віруючих. В листопаді 1934 року у Воздвиженському сільськогосподарському технікумі Шосткинського району органами ГПУ була розкрита українська націоналістична організація, яка складалася зі студентів і викладачів. Особливо шокувало слідчих те, що студенти організували своїм затриманим товаришам касу взаємодопомоги. Коли ж арештованих виводили з навчального корпусу, хтось із натовпу кинув їм під ноги букет квітів.

Особливих репресій зазнавала педагогічна інтелігенція. Адже у її руках було виховання молоді – найгрізніша зброя, якої боялися поневолювачі.

У Сумському педагогічному інституті тільки у 1933-35 рр. із складу близько 40 викладачів було вилучено 29 осіб «класово ворожих націоналістичних недобитків, що намагалися прищепити студентам буржуазно-націоналістичну ідеологію.»

Були звільнені з роботи: Симоненко Карл Андрійович – член «контрреволюційної організації СВУ»; Василенко М. Г. – ректор кафедри літератури, за «протаскування буржуазно-націоналістичної контрабанди у викладанні української літератури».

За культивування літературної української мови поплатилися чимало викладачів інституту: «Шкідники – націоналісти направляли розвиток української літературної мови на відрив від мови українських

працюючих мас, протиставляли і відділяли її від інших мов Радянського Союзу, особливо від російської мови, орієнтуючи українську мову на польську і чеську буржуазні культури. Українські націоналісти вводили в мову архаїзми, надумані слова, викидали з української мови слова, спільні з російською мовою, боролись проти революційної термінології інтернаціональної лексики».

Основну небезпеку для влади становив організований опір української інтелігенції. Тому судили людей

переважно групами. Так було простіше залякати підозрюваних, «розкрутити» їх, проводячи очні ставки, і найголовніше – надати судовому процесу в очах громадськості вигляду розкриття добре спланованої і організованої змови.

Третя і четверта хвиля репресій на території нашої області прокотилися в період II Світової війни, та після неї і були пов'язані з німецькою окупацією та поверненням радянської влади. Проте вони заслуговують на окрему розмову.

Політичні репресії – це злочин проти народу, а злочин має бути покараним, інакше ми ризикуємо знову і знову опинитися у становищі заручників періодично відтворюваної системи державного тероризму. Лише один із тоталітарних режимів, який лютував на українських землях у минулому столітті – гітлерівський був покараний (і то неповною мірою) в рамках Нюрнберзького судового процесу. Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році багато науковців і громадських діячів стали говорити про необхідність Нюрнбергу-2 над комуністичним режимом. Але чи вистачить у нас сміливості поглянути на свою історію власними очима, щоб раз і назавжди бодай морально засудити теорію і практику одного з людиноненависницьких режимів? Адже забути минуле – означає примиритися з його поверненням.

*Геннадій Іванущенко,
директор Державного архіву
Сумської області*